

NOWY DIONIZOS CZY SYN POSEJDONA?
DE(KON)STRUKCJA OBRAZU DEMETRIUSZA POLIORKETESA
W ŚWIETLE NOWOŻYTNEJ HISTORIOGRAFII

TOMASZ ZIELIŃSKI

ABSTRACT: (The New Dionysus or Son of Poseidon? De(con)structing the image of Demetrius Poliorcetes in modern historiography): This article is focused on the research of modern historians concerning the importance of Dionysus and Poseidon in Demetrius Poliorcetes' self-representation. It draws attention to the change of approach adopted by recent studies and the multiple ambiguous interpretations that have been offered.

KEYWORDS: Demetrius, Dionysus, Poseidon, horns (iconography)

SŁOWA KLUCZOWE: Demetriusz, Dionizos, Posejdon, rogi (ikonografia)

Jednym z nieustających sporów w badaniach nad wizerunkiem Demetriusza Poliorketesa jest kwestia znaczenia, jakie w swoich działaniach przypisywał on odniesieniom do Dionizosa i Posejdona. Problem ten stał się obecny w literaturze przedmiotu w początkach ubiegłego stulecia i w dużej mierze został ukształtowany opiniami wygłoszonymi przez wielkie autorytety w dziedzinie badań nad dziejami Demetriusza: Edwarda Newella oraz Kennetha Scotta¹. Druga połowa XX w. oraz początki obecnego stulecia przyniosły w tej kwestii zarówno dodatkowe znaleziska, które uzupełniły stan naszej wiedzy, jak i kolejne studia. Przyglądając się jednak pojawiającym się opracowaniom, możemy zauważyć, że chociaż znaczna część z nich przedstawia nowe argumenty przemawiające za obu stanowiskami, to nie brakuje wśród nich takich, których ustalenia mogą przyczynić się do dekonstrukcji obrazu stworzonego przez wcześniejszych badaczy².

Rozpatrując powyższy problem, musimy pamiętać, że stanowi on ważną część większego zjawiska zachodzącego w świecie greckim w wyniku podbojów Aleksandra Wielkiego, tzn. odniesień do poszczególnych bóstw w wizerunku i kulcie władcy. Panowanie syna Filipa i późniejszych monarchów hellenistycznych przyniosło bowiem w tym kontekście szereg nowych praktyk. Inicjatywa obdarzania władców licznymi boskimi zaszczytami należała w początkowym okresie do greckich *poleis*, aby następnie zostać podjętą przez nich samych. Do najbardziej charakterystycznych przejawów tego zjawiska, obok posągów czy przydomków kultowych, należało

¹ Scott 1928; Newell 1978.

² Smith 1988; Bergmann 1998; Ehling 2000; Ashton, Kinns 2002; Thonemann 2005; Kroll 2007; Chaniotis 2011; Versnel 2011; Holton 2014; Mari 2016; Wheatley, Dunn 2020.

zastąpienie wyobrażeń bóstwa na monetach przedstawieniami władców z atrybutami, które tradycyjnie przypisywano jedynie bogom. Rogi byka, barana lub kozła, egida czy wieniec bluszczu to tylko nieliczne z elementów ikonograficznych, za pomocą których monarchowie hellenistyczni próbowali wskazać na swoje boskie cechy. Członkowie poszczególnych dynastii chętnie podkreślali zatem w ten sposób związki nie tylko z Dionizosem czy Posejdonem, ale również z Zeusem, Ateną (np. Demetriusz i Ptolemeusz Soter w obu przypadkach), Apollinem (Seleukidzi) czy Panem (Antygonidzi). W omawianym okresie obserwujemy także odniesienia do ubóstwionego Aleksandra (np. Lizymach), które pozwalały legitymizować władzę nad podbitymi terenami i wskazywać na jej ciągłość³.

Wobec licznych przykładów odwoływania się do określonych bóstw przez władców hellenistycznych, w tym samego Demetriusza, możemy postawić pytanie, dlaczego tak istotną rolę odgrywa ocena znaczenia, jakie Poliorketes przypisywał w swoim wizerunku związkom z Dionizosem i Posejdonem. Przede wszystkim, jak podkreślał Robert Smith, Dionizos był królewskim bogiem *par excellence*. Z tego powodu odwoływali się do niego nie tylko poszczególni władcy (Aleksander i naśladujący go np. Seleukos Nikator czy przedstawiciele dynastii ptolemejskiej), ale stał się centralnym elementem ideologii monarszej w okresie hellenistycznym⁴. Szczególna atencja Demetriusza dla tego bóstwa upodabniałaby go zatem do innych władców i mogła się wpisywać w dominujący w historiografii obraz tego władcy jako naśladowcy Aleksandra⁵. Z drugiej strony przypisanie kluczowej roli w działaniach Poliorketesa odniesieniom do Posejdana pozwala inaczej ocenić jego wkład w rozwój kultu władcy. Pojawiająca się w hymnie ityfańskim, o którym będzie jeszcze mowa niżej, koncepcja Demetriusza jako syna Posejdana i Afrodyty stworzyłaby pierwszą po Aleksandrze i jego związkach z Ammonem boską konstrukcję genealogiczną⁶. Uzasadnionym wydaje się w tej sytuacji prześledzenie kształtowania się w historiografii dyskusji na temat znaczenia Dionizosa i Posejdana w wizerunku Poliorketesasa i związanych z nią problemów.

³ Na temat kultu władcy w okresie hellenistycznym zob. klasyczną już pracę Habichta (1970).

⁴ Smith 1988, 37–38.

⁵ Zob. przyp. 73.

⁶ Weber 1995, 299. Podobny przykład odnajdujemy później w przypadku Seleukosa, którego hymn z Erythrai (I. *Erythrai* 205 = LSAM 24B), datowany na okres 281–274 p.n.e., nazywa synem Apollina, Erickson 2009, 211–212.

*

Pierwszym badaczem, który poświęcił nieco miejsca tej kwestii, był wybitny XVIII-wieczny niemiecki uczony Joseph Eckhel. W swoim monumentalnym dziele dedykowanym numizmatyce starożytnej wyraził on przekonanie o szczególnych więziach łączących Demetriusza z Dionizosem. Eckhel oparł swoją koncepcję przede wszystkim na przekazach Diodora Sycylijskiego oraz Plutarcha z Cheronei, którzy przypisywali Poliorketesowi związki z tym bóstwem⁷. Potwierdzeniem relacji autorów antycznych były rogi, które posiadały przedstawienie Demetriusza na monetach. Eckhel identyfikował ten atrybut z rogami byka, zwierzęcia tradycyjnie kojarzonego z Dionizosem. Według niemieckiego badacza działania Poliorketesa mogły wynikać w części z rodzinnych fascynacji, na które wskazywał przekaz Herodiana. Autor ten wspomina bowiem o jednym z następców Aleksandra Wielkiego, Antygonie, który miał we wszystkim naśladować Dionizosa. Postać tę Eckhel utożsamiał z ojcem Demetriusza Antygonem Jednookim⁸.

Zaprezentowane tezy zyskały akceptację późniejszych uczonych⁹. Ukazujące się na przełomie XIX i XX w. studia nad kultem Dionizosa potwierdzały z kolei związki tego boga z bykiem¹⁰.

Poważny zwrot w badaniach nad wizerunkiem Demetriusza przyniosło opublikowanie w 1927 r. studium Newella poświęcone mennictwu tego władcy. Najwięcej informacji dostarczyła analiza monet datowanych na okres po bitwie pod Ipsos w 301 r. p.n.e. Wraz ze śmiercią swojego ojca, który bił monety wyłącznie w typie Aleksandra, Demetriusz wprowadził nowe przedstawienia do swojego mennictwa. Najważniejsze ślady tych zmian możemy zaobserwować na przykładzie jego mennicy w Efezie, gdzie pojawiła się seria srebrnych drachm i hemidrachm przedstawiających Demetriusza z diademem i byczymi rogami na awersie, z kolei na rewersie postać Posejdona w pozycji stojącej, z lewą nogą wychyloną do przodu i uniesioną ku górze prawą ręką, w której trzyma trójząb¹¹. Jak podkreślał Newell, umieszczenie takich wizerunków przez Demetriusza niedługo po klęsce Antygonidów miało przypominać o wielkim zwycięstwie Poliorketesa w bitwie pod Salaminą Cypryjską w 306 r. p.n.e. i pokazać wsparcie Posejdona

⁷ D.S. XX 92.3–4; Plu. *Demetr.* 2.2–3.

⁸ Eckhel 1839; Hdn. I 3.1–3.

⁹ Np. Smith 1849, s.v. *Demetrius* (7); Cook 1914, 96–97 przyp. 3; Zob. jednak Karl Otfried Müller (1852, 133), który uznał rogi byka za atrybut Posejdona, ale bez uzasadnienia.

¹⁰ Lista prac u Scott 1928, 222, przyp. 152.

¹¹ Newell 1978, 65–73.

w jego walce o panowanie na morzu. W późniejszym okresie wizerunki władcy z rogami byka i Posejdonem pojawiają się na monetach wybijanych przez mennice Demetriusza w Macedonii. W tym przypadku nastąpiła jednak zasadnicza zmiana dotychczasowego wyobrażenia boga mórza. Na części z nich został ukazany z trójzębem, w pozycji stojącej, oparty prawą nogą o skałę, na innych z kolei w pozycji siedzącej, trzymając w prawej ręce zagięty maszt. W opinii Newella, celem takich przedstawień Posejdonu było ukazanie go jako strażnika panowania władcy macedońskiego na morzu, które wcześniej pomógł mu zdobyć (Ryc. 1 i 2)¹².

Ryc. 1 Tetrachma Demetriusza Poliorketesa, men. Amfipolis, 291-290 r. p.n.e. Na awersie postać władcy z diademem i rogami byka. Na rewersie przedstawienie siedzącego Posejdonu trzymającego w prawej ręce aflaston i w lewej trójząb.

Ryc. 2 Tetrachma Demetriusza Poliorketesa, men. Amfipolis, 289-288 r. Na awersie postać władcy z diademem i rogami. Na rewersie Posejdon oparty prawą nogą o skałę, w lewej ręce trzymający trójząb.

Liczne wyobrażenia Posejdonu na monetach Demetriusza dowodziły zdaniem Newella, że bóg ten został przez niego wybrany na swoje bóstwo opiekuńcze¹³. Z tego powodu rogi na przedstawieniach Poliorketesa, jeżeli akcentowały więcej aniżeli tylko boskie cechy władcy, mogły być atrybu-

¹² Newell 1978, 77–124, 131–136, 144–147.

¹³ Newell 1978, 58: „Poseidon, on the other hand, was certainly his patron deity – if we are to judge by the presence of this deity on all the silver coinages of Demetrius”.

tem nawiązującym do boga mórz. Wysuwając taką koncepcję, brytyjski numizmatyk przywoływał liczne argumenty¹⁴. Przede wszystkim zwracał uwagę, że poza ewentualną identyfikacją rogów z Dionizosem mennictwo Demetriusza nie zawiera żadnych przesłanek, które mogłyby potwierdzić tezę Eckhela o atencji okazywanej bóstwu przez władcę. Powoływał się przy tym na pracę Lewisa Farnella, która pokazywała związki byka z kultem Posejdona¹⁵. Wskazywał też na monety bite od końca VI w. p.n.e. przez Posejdonię, grecką kolonię Sybaris w Italii, które przedstawiały Posejdon na awersie w sposób zbliżony do wyobrażeń tego boga na monetach Demetriusza, na rewersie z kolei postać byka¹⁶. Istotnym argumentem Newella był również fragment hymnu ityfallicznego stworzonego na cześć Demetriusza, w którym został nazwany synem Posejdona i Afrodyty (ὦ τοῦ κρατίστου παῖ Ποσειδῶνος θεοῦ, χαῖρε, κάφροδιτης)¹⁷. Przypisanie władcy takich relacji przypominało przypadek Aleksandra, który uważał się za syna Ammona i na niektórych monetach bitych przez diadochów po jego śmierci został przedstawiony z baraniami rogami, atrybutem tego boga. Podobieństwo tych sytuacji świadczyło według Newella, że rogi na monetach Demetriusza miały być atrybutem podkreślającym jego związki z Posejdonem.

Wnioski brytyjskiego badacza spotkały się z krytyką Kennetha Scotta¹⁸. Uczony ten nie kwestionował co prawda znaczenia Posejdona w mennictwie Demetriusza, ale uważał, że bycze rogi były atrybutem podkreślającym związki Poliorketesza z Dionizosem. Z jednej strony Scott powoływał się na badania nad kultem tego bóstwa, które potwierdzały jego związki z bykiem¹⁹. Z drugiej natomiast twierdził, że liczba informacji, jaką odnajdujemy w naszych źródłach, wskazuje, że w swoich działaniach Demetriusz inspirował się Dionizosem. Poza przywołaniem wzmianek Diodora i Plutarcha wskazywał na przekaz Aleksisa, greckiego komediopisarza współczesnego władcy, który wspomina o libacji na cześć Demetriusza. Scott widział w tym przekazie dowód na identyfikację panującego z Dionizosem²⁰. W dalszej części swojej pracy przywoływał niektóre boskie zaszczyty wzmiankowane przez Plutarcha, które władca miał otrzymać w Atenach po zdobyciu miasta w 307 r. p.n.e. Wśród nich odnajdujemy decyzje o przyznaniu Demetriuszowi *xenismos* należnego Dionizosowi

¹⁴ Newell 1978, 72–73.

¹⁵ Farnell 1907, 14, 25, 26, 33, 47, 47, 56–57, 95.

¹⁶ Na temat wyobrażeń Posejdona na monetach zob. obecnie Rodríguez López 2019, 264–275.

¹⁷ Ath. VI 253e.

¹⁸ Scott 1928. Do kwestii związków Demetriusza z Dionizosem odniósł się szczególnie w drugiej części swojego studium (218–239).

¹⁹ Zob. przyp. 5.

²⁰ Ath. VI 254a.

i Demeter oraz zastąpienie dotychczasowej nazwy Dionizjów świętem ku czci władcy (*Demetria*)²¹. Otrzymanie *xenismos* potwierdzały przekazy źródłowe związane z inną wizytą Demetriusza w Atenach w 291/290 r. p.n.e., w czasie której odśpiewano wspomniany już hymn ityfaliczny²². W dziele tym Scott zwrócił uwagę na fragment, w którym Demetriusz został opisany jako „piękny, z jasnym czołem, jak bogu przystoi” (ὁ δ’ ἰλαρός, ὥσπερ τὸν θεὸν δεῖ, καὶ καλὸς)²³. W słowach tych dostrzegł nie tyle przypisanie Demetriuszowi przymiotów związanych ze światem greckich bogów, co wyraźne podkreślenie jego podobieństwa do Dionizosa. Oprócz wspomnianych kwestii badacz wskazywał także na generalny obraz Demetriusza w naszych źródłach, tzn. informacje na temat jego skłonności do luksusu, wina, rozrywek oraz działań wojennych, które nasuwały skojarzenia z cechami tradycyjnie przypisywanymi Dionizosowi.

Istotnym argumentem podnoszonym przez Scotta były przekazy źródłowe dotyczące związków otoczenia Demetriusza z Dionizosem. Poza wspomnianą już wzmianką Herodiana o Antygonie podkreślał niektóre informacje dotyczące żony Poliorketesza Fili i jego kochanki Lamii. Według zachowanej tradycji doczekały się one zaszczytów, które identyfikowały je z Afrodytą²⁴. Scott dostrzegał w tych informacjach analogię do dynastii ptolemejskiej w Egipcie. Tamtejsi władcy okazywali bowiem swoją fascynację Dionizosem, natomiast przedstawicielki tej dynastii porównywano z Afrodytą. Podobieństwo to zdaniem badacza nie było przypadkowe i stanowiło kolejną przesłankę na rzecz znaczenia Dionizosa w życiu Demetriusza.

W swojej argumentacji Scott powoływał się także na inskrypcję odnalezioną w świątyni Apollina Daphnephorsa w Eretrii na Eubei, która odnosiła się w jego opinii do okresu między 304 a 292 r. p.n.e.²⁵ Potwierdzała ona istnienie święta *Demetrieia* odbywającego się w czterech miastach tego regionu: Karystos, Eretrii, Chalkis i Oreos. Na podstawie tekstu inskrypcji wiadomo, że święto to było bezpośrednio powiązane z odbywającymi się tam Dionizjami i w obu z nich kluczową rolę odgrywali dionizyjscy τεχνῖται²⁶.

Koncepcje Scotta zostały poparte opublikowaniem w 1931 r. nowego fragmentu inskrypcji na część Ateńczyka Filipidesa z 292 r. p.n.e. Informuje on o istnieniu w Atenach świąt Demetrie-

²¹ Plu. *Demetr.* 12.1–2.

²² Ath. VI 253b–c.

²³ Ath. VI 253d – tłum. K. Bartol.

²⁴ Ath. VI 255a–c. Na ten temat obecnie Carney 2000, 21–43.

²⁵ *IG XII 9*, 207; *IG XII, Suppl.*, 178 = *SEG 34*, 896.

²⁶ W późniejszym okresie uznano, że inskrypcja dotyczy okresu 294–288 p.n.e., zob. Ringwood 1929, 385–392; Habicht 1970, 76–79.

iów, które miały odbywać się razem z Dionizjami ([Διονυσίων τῶν ἐν ἄστ]ει καὶ Δημητρίε[ί]ων τρ[α]γωιδῶν τῷ ἀγῶνι)²⁷. Jak pamiętamy, według Plutarcha święto miało nosić nazwę *Demetria* i zastąpić dotychczasowe Dionizje. Pojawiły się zatem propozycję uzupełnienia jego tekstu (καὶ τῶν ἑορτῶν τὰ Διονύσια μετωνόμασαν <Διονύσια καὶ> Δημήτρια)²⁸. Nawet jeśli informacje Plutarcha nie były do końca precyzyjne, to sam fakt powiązania obu świąt nie ulega wątpliwości.

Od lat 30. zaczęły pojawiać się nowe studia poświęcone Poliorketesowi. Oprócz pracy Georgiosa Dimitriakosa, skupiającej się na relacjach władcy z Atenami, opublikowane zostały po niedługim czasie pierwsze biografie Demetriusza – Güntera Elkelsa oraz Eugenia Manniego²⁹. Jednakże kwestii roli Dionizosa i Posejdona w wizerunku władcy nieco miejsca poświęcił jedynie Elkeles. Badacz ten, powołując się na argumenty Scotta, poparł koncepcję szczególnej uwagi Dionizosa przez Demetriusza, ale w kontekście znaczenia symboliki rogów przychylił się do rozważań Newella³⁰.

Lata 40. i 50. ubiegłego stulecia przyniosły zainteresowanie zachowanymi podobiznami, które identyfikowano z Demetriuszem. Przedmiotem rozważań były szczególnie wizerunki tego władcy, jakie odnajdujemy na brązowej figurce pochodzącej z Herkulanum oraz marmurowej hermie z tamtejszej Willi Papiirusów (Ryc. 3), przechowywanych obecnie w Muzeum Archeologicznym w Neapolu³¹. Na obu z nich możemy dostrzec niewielkie rogi z którymi ukazano władcę.

Charles Picard sugerował w swoim studium, że wspomniane podobizny odzwierciedlały brązowy posąg Demetriusza wykonany pierwotnie przez Teisikratesa z Sykionu, ucznia Eutykratesa, syna Lizypa³². Swoją koncepcję oparł w dużym stopniu na przekazie Pliniusza Starszego, który opisując styl Teisikratesa stwierdził, że prace tego rzeźbiarza były trudne do odróżnienia od prac samego Lizypa³³. Picard przypuszczał, że dzieło to zostało zamówione przez Demetriusza w okresie po przyjęciu przez władcę tytułu królewskiego w 306 r. p.n.e. Biorąc pod uwagę, że przedstawienie Poliorketesa na brązowej figurce z Herkulanum – prawa noga oparta o skałę, ręka zaś na udzie – przypominało sposobem przedstawienia wizerunki Posejdona na monetach Demetriusza,

²⁷ *IG* II² 649 wraz z Dinsmoor 1931, 8 = *SEG* 45, 101, w. 41–43.

²⁸ Habicht 1970, 53, przyp. 45.

²⁹ Dimitriakos 1937; Elkeles 1941; Manni 1951.

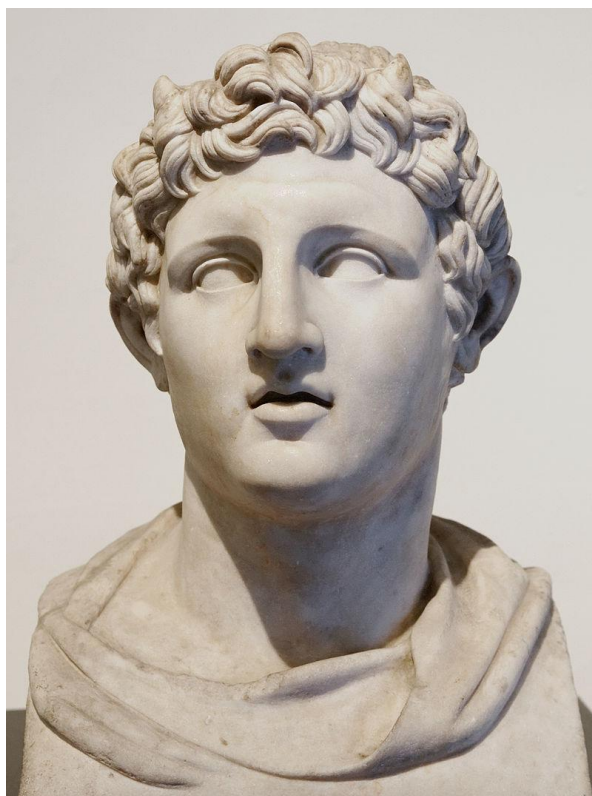
³⁰ Elkeles 1941, 82–83.

³¹ W ich identyfikację z Demetriuszem wątpi Brunilde Sismondo Ridgway (1990, 125–127). Na temat zachowanych wizerunków Demetriusza zob. Wheatley, Dunn 2020, 18–25.

³² Picard 1944.

³³ Plin. *Nat.* XXXIV 67.

przypuszczał on, że Teisikrates wzorował się na słynnym brązowym posągu Posejdon na Istmie stworzonym przez Lizypa. Wnioski te mogłyby być argumentem przemawiającym za koncepcją, że rogi na przedstawieniach Demetriusza podkreślały jego więzi z Posejdonem. Picard zwracał jednak uwagę, że w podobnym stylu przedstawiono na przykład *Aleksandra Rondanini* znajdującego się obecnie w Głiptotece monachijskiej, którego również przypisywano Lizypowi³⁴. W przypadku Teisikratesa i Demetriusza mogło chodzić zatem o zapożyczenie tego typu przedstawienia i chęć przewyższenia w tym Aleksandra i Lizypa.

Ryc. 3 Herma przedstawiająca Demetriusza Poliorketesa z rogami, odnaleziona w Willi Papirusów w Herkulanum.

Według Picarda powiązanie podobizn rogatego Demetriusza z Posejdonem wykluczały także inne przesłanki. W przeciwieństwie do Dionizosa brakuje informacji, aby sztuka grecka знаła przedstawianie boga mórz z rogami. Francuski badacz wskazywał też na niektóre monety bite przez Seleukosa Nikatora, na których władca pojawia się z byczymi rogami (Ryc. 4)³⁵. Fakt, że

³⁴ Obecnie uważa się, że jest to kopia jednej z postaci grupy dłuta Eufranora, upamiętniającej zwycięstwo w bitwie pod Cheroneją, ale identyfikacji z Aleksandrem broni Ridgway (1990, 113–115).

³⁵ Na temat rogów Seleukosa na monetach zob. Hoover 2011.

NOWY DIONIZOS CZY SYN POSEJDONA?

zarówno on, jak i Poliorketes zostali ukazani z tym atrybutem, może sugerować, że jako Macedończycy nawiązywali do silnie związanego z tym państwem boga, którym był właśnie Dionizos. W przypadku Demetriusza istotne znaczenie miała także fascynacja owym bóstwem, którą przypisywali mu Diodor i Plutarch³⁶.

Ryc. 4 Tetrachachma Seleukosa Nikatora, men. Suza, 305-295 r.
Na awersie postać w hełmie powleczonej skórą lamparta z rogami byka.
Wśród badaczy nie ma zgody, czy przedstawia ona Aleksandra czy Seleukosa.
Na rewersie bogini Nike zakładająca wieniec na trofeum.

Znaczący wkład w dyskusję na temat więzi łączących Demetriusza z Dionizosem i Posejdonem wniosły opracowania poświęcone hymnowi ityfalicznemu. Ich autorzy sceptycznie podchodzili do kluczowego argumentu Newella, według którego rogi były wyrazem uznania ojcostwa Posejdona przez Demetriusza. Przypisanie władcy takich więzi było ich zdaniem jedynie poetyckim przedstawieniem jego pozycji na morzu. W przypadku nawiązania do Afrodyty celem tego zabiegu była natomiast aluzja do życia seksualnego władcy. Podkreślali oni, że para Posejdon–Afrodyta nie zajmuje również istotnego miejsca w greckiej tradycji mitologicznej. Określenie Demetriusza jako syna tych bóstw miało związek z bitwą pod Salaminą Cypryjską. Odnosząc sukces w tym starciu, Poliorketes okazał się zwycięski w sferze Posejdona, koło Salaminy na Cyprze uchodzącym za wyspę Afrodyty. Podobny wydźwięk miały zdaniem tych badaczy monety z wizerunkami boga mórza, które odzwierciedlały jedynie morskie aspiracje Demetriusza. Zwracano również uwagę, że w mennictwie władcy brakuje monet z wizerunkiem tej bogini. Analizując treść hymnu, jego badacze doszli zatem do przekonania, że mógł on zostać skierowany przede wszystkim do osoby, która naśladowała i fascynowała się Dionizosem. Ich zdaniem

³⁶ Koncepcję o identyfikacji rogów z Dionizosem odnajdujemy następnie wśród wielu badaczy w tym okresie, zob. L'Orange 1947, 42; Cahn 1948, 121; Babelon 1950, 59; Wehrli 1968, 226, przyp. 16.

wskazywały na to zarówno cechy przypisane władcy w tym dziele, jak i generalne wiadomości dotyczące jego upodobań, podkreślane już przez Scotta. Tezie tej nie przeczył fakt braku obecności wizerunków Dionizosa na monetach Demetriusza. Ten aspekt autoprezentacji władcy był bowiem istotny przede wszystkim z punktu widzenia Ateńczyków. Tamtejsze mennictwo wykazywało natomiast historycznie wyraźną odrębność od innych *poleis*, dlatego Demetriusz nie wybił w tym mieście ani jednej monety, która mogłaby podkreślać jego związki z Dionizosem³⁷.

Część z badaczy tekstu hymnu ityfalicznego odniosła się bezpośrednio do kwestii identyfikacji rogów. O ile Victor Ehrenberg podkreślał brak możliwości rozstrzygnięcia tego sporu, postrzegając wspomniany atrybut przede wszystkim jako wyraz boskich aspiracji władcy, Julien Tondriau i Angelos Chaniotis opowiedzieli się za ich identyfikacją jako nawiązaniem do Dionizosa³⁸.

Kompromisowe stanowisko w referowanej wyżej dyskusji zajął Gerhard Kleiner. Według niego zarówno Dionizos jak i Posejdon zajmowali ważne miejsce w życiu Demetriusza. Ze względu na istotne znaczenie byka w kulcie tych bóstw rogi tego zwierzęcia były atrybutem nawiązującym do ich obu³⁹.

W latach 80. i 90. ukazały się ważne prace poświęcone sztuce i monecie hellenistycznej, które wzmocniły przekonanie o kluczowym znaczeniu Posejdona. Jerome Pollitt powoływał się na wspomniane już podobieństwo związków Demetriusza z bogiem mórz do przypadku Aleksandra i Ammona. Wyrazem tego były bycze rogi na przedstawieniach władcy, które zostały zainspirowane serią monet wybitych przez Lizymacha w Tracji po 306 r. p.n.e., przedstawiających Aleksandra z rogami barana i Ateną *Nikephoros* (Ryc. 5). Wzorowanie się na macedońskim królu badacz ten dostrzegał także w jego wyborze przedstawienia Posejdona w stylu Lizypa, w którym widział nawiązanie przez Demetriusza do wizerunku siedzącego Zeusa z monet syna Filipa⁴⁰. Na związki rogów z tym bóstwem wskazywał także w swojej pracy Otto Mørkholm, przypominając o znaczeniu byka w kulcie Posejdona⁴¹.

³⁷ Ehrenberg 1931; 1965; Cerfaux, Tondriau 1957, 173–187; Mikalson 1998, 94–95; Chaniotis 2011.

³⁸ Ehrenberg 1931; 192–193; Cerfaux, Tondriau 1957, 180–181; Chaniotis 2011, 185, przyp. 112.

³⁹ Kleiner 1979, 132.

⁴⁰ Pollitt 1986, 31–32.

⁴¹ Mørkholm 1991, 79. W tym okresie powstała rozprawa doktorska Anne Stewart (1984), która pozostaje do dzisiaj najobszerniejszym studium problemu ikonografii Demetriusza. Niestety praca ta nie została opublikowana i jej ustalenia pozostają dla większości uczonych nieznane. Na podstawie innych opracowań wiadomo jednak, że autorka opowiedziała się w niej za koncepcją rogów jako atrybutu Posejdona, zob. Stewart 1993, 313; 2014, 54–58.

Ryc. 5 Tetradrachma Lizymacha, men. Pergamon, 297/6-282/1.
Na awersie postać ubóstwionego Aleksandra z diademem i baraniami rogami Ammona.
Na rewersie przedstawienie Ateny *Nikephoros*.

Ważnym krokiem w powrocie do koncepcji o kluczowej roli Dionizosa było opublikowanie przez Smitha studium poświęconego rzeźbie hellenistycznej. Autor skatalogował w nim wszystkie pewne bądź możliwe przedstawienia władców tego okresu. Smith podkreślał w nim znaczenie Dionizosa dla hellenistycznych królów i jego związki z bykiem na długo przed czasami Aleksandra. W argumentacji powoływał się na *Bachantki* Eurypidesa. W dziele tym Dionizos objawia się Penteusowi jako byk, z kolei we śnie Penteus widzi go jako rogatego mężczyznę⁴². Co więcej, bóg ten znany był pod licznymi określeniami kojarzącymi go z bykiem: rogaty (κερατοφυής), dwurożny (δικέρως), mający rogi byka (ταυρόκερως), z rogami wołu (βουκέρως) oraz mający kształt byka (ταυρόμορφος). Z tych powodów rogi na przedstawieniach Demetriusza były wyrazem chęci podkreślenia przez niego więzi z Dionizosem. Smith zauważył jednak, że chociaż byk był kojarzony przede wszystkim z tym bogiem, to przed czasami Aleksandra rogi nie odgrywały praktycznie żadnej roli w ikonografii Dionizosa. Wcześniej bowiem atrybut ten był charakterystyczny dla bóstw rzecznych. Dopiero inicjatywa władców hellenistycznych doprowadziła do pojawienia się nowych przedstawień⁴³.

Kolejnych argumentów zwolennikom znaczenia Posejdona dostarczyły studia Christiana Kunzego i Nicholasa Sekundy. Pierwsze z nich poświęcone zostało między innymi brązowemu przedstawieniu tego boga odnaniezonemu w Pelli w Macedonii. Cechy stylistyczne posągu wskazują na lokalne pochodzenie, on sam znajdował się z kolei w domu zamieszkanym w okresie III–I w. p.n.e. w miejscu identyfikowanym z rodzajem domowej świątyni. Postać Posejdona przedstawiona jest w sposób niezwykle zbliżony do wizerunków tego bóstwa na monetach Poliorkete-

⁴² E. Ba., w. 610–20, 922.

⁴³ Smith 1988, 40–43.

sa, bitych w okresie jego rządów w Macedonii. Kunze zasugerował więc, że posąg ten mógł powstać w okresie rządów Demetriusza w tym państwie i został zainspirowany jego działaniami⁴⁴. Sekunda poświęcił natomiast swoją pracę steli grobowej z Demetrias, odkrytej w czasie badań archeologicznych prowadzonych w tym mieście w początkach ubiegłego wieku⁴⁵. Jak pokazały próby rekonstrukcji zawartego na niej tekstu, należała ona do kreteńskiego łuczniaka Chaironidesa z Lyttos. Pod informacją na temat jej przynależności znajdują się przedstawienia dwóch postaci. Z lewej strony pojawia się wspomniany Chaironides, po prawej z kolei jego niewolnik niosący uzbrojenie. Jedynym elementem możliwym do zidentyfikowania ze względu na stan zachowania steli jest tarcza, na której możemy dostrzec postać z lewą nogą wysuniętą do przodu oraz uniesioną prawą ręką do góry, w której trzyma przedmiot przypominający włócznię. Według Sekundy przedstawienie to w sposób bardzo zbliżony przypomina wizerunek Posejdona na monetach Demetriusza z Efezu. Identyfikacja ta może sugerować, że przynajmniej część żołnierzy władcy nosiła tarcze przedstawiające Posejdona i podkreślać znacznie tego bóstwa w ikonografii władcy.

W obecnym stuleciu światło ujrzały trzy ważne studia związane z problem znaczenia Dionizosa i Posejdona w działaniach Demetriusza. W pierwszym z nich Kai Ehling skupił się na kwestii symboliki rogów. Wskazywał zatem, że pierwszym władcą, którego porównywano w starożytności do rogatego Dionizosa, był król Pergamonu Attalos Soter (241–197 p.n.e.)⁴⁶. Na tej podstawie genezy znaczenia rogów jako atrybutu Dionizosa doszukuje się on dopiero po śmierci Demetriusza. Ehling zwraca także uwagę, że tradycyjnie wiązani z kultem tego bóstwa przedstawiciele dynastii Ptolemeuszów byli ukazywani z wieńcem bluszczu, typowym atrybutem Dionizosa, którego brakuje na zachowanych podobiznach Demetriusza. Argumenty te nie wykluczają zdaniem Ehlinga fascynacji tym bóstwem przez władcę, ale pokazują, że jego związki z rogami opierają się na niewystarczających przesłankach. Zdecydowanie więcej informacji przemawia natomiast za identyfikacją rogów jako atrybutu nawiązującego do Posejdona. W swojej argumentacji Ehling powołuje się nie tylko na rolę władcy mórz przejawiającą się w ikonografii Demetriusza, ale także na treść hymnu ityfalicznego. W przeciwieństwie do wcześniejszych badaczy tego dzieła nie traktuje zawartych w nim słów jako nagromadzenia pustych alegorii. Jego zdaniem w określeniu Demetriusza synem Posejdona możemy dostrzec podkreślenie, jak ważną rolę pełniły dla panującego powiązania z tym bogiem. Co więcej, Ateńczycy, schlebując władcy,

⁴⁴ Kunze 1996, 125–126.

⁴⁵ *SEG* 53, 523; Sekunda 2001, 19–22.

⁴⁶ Paus. X 15.3; Suid. s.v. Ἀτταλος.

w ten sposób mogli odpowiadać na oczekiwania samego Demetriusza. Ehling powołuje się także na fakt, że Posejdon i Afrodyta mieli według tradycji tylko córkę – Rodos⁴⁷. Istniała zatem możliwość dołączenia przez Demetriusza do tej rodziny jako ich syna. Wreszcie zwraca uwagę, że rogi na przedstawieniach władcy mają biały kolor, typowy dla bóstw rzecznych, z którymi Posejdon był spokrewniony⁴⁸.

Przeciwno koncepcji Ehlinga wystąpił Peter Thonemann. Przypomina on, że sztuka grecka nie знаła przedstawień rogatego Posejdona, a przesłanki łączące go z bykiem pochodzą przede wszystkim z czasów archaicznych. W jego opinii bóstwem wyobrażanym najczęściej z rogami był właśnie Dionizos, Thonemann przedstawił kolejny istotny argument świadczący jego zdaniem o fascynacji Demetriusza tym bóstwem. Na podstawie anomalii w politycznym kalendarzu Aten obliczył on, że wkroczenie władcy do tego miasta w 295 r. p.n.e. dokonało się między 11. a 16. dniem *elaphebolion*, co zbiegło się z obchodami Wielkich Dionizjów odbywających się w najprawdopodobniej między 11. a 14. dniem wspomnianego miesiąca. Wysunął zatem przypuszczenie, że Demetriusz celowo skorelował moment swojego przybycia z odbywającymi się w mieście agonami dramatycznymi. Miejskie święto jako celebracja wprowadzenia kultu Dionizosa w Atenach znakomicie wpisywało się w praktyki stosowane przez władcę próbującego naśladować tego boga⁴⁹.

W swoich rozważaniach Thonemann uwzględnił także ustalenia Paula Kinnsa, który powiązał z Demetriuszem monety wybite w Erythrai w Azji Mniejszej między 306 a 304 r. p.n.e., przedstawiające postać władcy z diademem i rogami⁵⁰. Identyfikacja ta pozwoliła Thonemannowi wysunąć tezę, że fascynacja Demetriusza Dionizosem rozpoczęła się na długo przed przybyciem władcy do Aten w 295 r. p.n.e.⁵¹

Studium Johna Holtona dotyczyło reinterpretacji postrzegania związku Demetriusza z Posejdonem i Afrodytą w świetle hymnu ityfalicznego⁵². W jego opinii określenie władcy synem wspomnianych bóstw zdecydowanie wykraczało poza literackie odzwierciedlenie siły Demetriu-

⁴⁷ Wspomina o tym Pindar w jednej ze swoich pieśni zwycięskich (*Ol.* 7.4 – παῖδ’ Ἀφροδίτας Ἀελίοιο τε νόμφαν, Ῥόδον).

⁴⁸ Ehling 2000.

⁴⁹ Thonemann 2005, 63–86. Koncepcję tego badacza poparli Chaniotis (2011, 164) oraz częściowo Michael J. Osborne (2012, 145).

⁵⁰ Ashton, Kinns, 2002, 17–21. Warto dodać, że badacz ten uważa rogi za atrybut nawiązujący do Posejdona.

⁵¹ Thonemann 2005, 84: „So, without a doubt, Demetrius association in Dionysus substantially antedates the fall of Athens”.

⁵² Holton 2014.

sza na morzu i jego relacji seksualnych. Holton podkreślał, że bitwa pod Salaminą Cypryjską w 306 r. p.n.e. miała wielkie znaczenie dla Ateńczyków. Poza tym, że uczestniczyły w niej okręty ateńskie, nasuwała im skojarzenia z bitwą pod Salaminą w 480 r. p.n.e. Niewykluczone, że do takich porównań zachęcał ich sam Demetriusz, wysyłając Ateńczykom 1200 kompletów uzbrojenia jako łupy. Mogło być to nawiązanie do liczby okrętów greckich w starciu z flotą perską⁵³. Holton powoływał się także na związki mieszkańców miasta z Posejdonem. Wiadomo, że Ateńczycy okazywali szacunek temu bóstwu po zwycięskich bitwach morskich, zwłaszcza w okresie wojen perskich i po bitwie pod Salaminą⁵⁴. W czasie zmagania z Persją, podobnie jak później Demetriuszowi, nadali Posejdonowi przydomek *Soter*⁵⁵. Podobnym szacunkiem otaczali oni Afrodytę. Po bitwie pod Salaminą Temistokles wznosił świątynie tej bogini. Z kolei w następstwie bitwy pod Knidos w 394 r. p.n.e. podjęto projekt budowy świątyni Afrodyty w Pireusie⁵⁶. Holton wskazywał jednak, że połączenie Posejdon z Afrodytą wynikało nie tylko ze wspomnianych względów, ale było przemyślanym zabiegiem Ateńczyków, wpisującym się w dotychczasowy program Demetriusza. Celem jego działań wizerunkowych było podkreślenie szczególnej relacji z Posejdonem, która dawała mu panowanie na morzu, oraz z Afrodytą, której uraniczny aspekt zapewniał władzę nad niebiosami. Oba bóstwa powinniśmy zatem traktować jako jedność egzemplifikującą się w boskiej mocy Demetriusza zarówno na morzu jak i na ziemi, którą otrzymał on od swoich rodziców.

Istotnym uzupełnieniem prowadzonych przez Holtona rozważań były przedstawienia Demetriusza z byczymi rogami. W przeciwieństwie do Pollita i jego koncepcji o inspiracji monetami Lizymacha stwierdził on, że Poliorketes zaczerpnął ten motyw z mennictwa Ptolemeusza I. Władca Egiptu był bowiem pierwszym, który bił po śmierci Aleksandra monety z przedstawieniami króla z baraniami rogami Ammona na awersie oraz siedzącego Zeusa na rewersie (Ryc. 6). Stylistyczne podobieństwo tej serii monet do tych wybijanych przez Demetriusza Holton dostrzegł w sposobie przedstawienia bóstwa. Zarówno Zeus, jak i Posejdon mają skrzyżowane nogi, pofałdowane okrycie i w prawej ręce trzymają berło. Co więcej, autor wskazuje, że Zeus pełnił dla Greków taką samą rolę jak Ammon w Egipcie. Podobnie zatem jak w przypadku monet

⁵³ D.S. XX 53.3; Plu. *Demetr.* 17.1

⁵⁴ Hdt. VII 192.1–2; VIII 123–124; IX 81.1.

⁵⁵ Hdt. VII 193; Plu. *Demetr.* 9.1.

⁵⁶ Ammonios *FGrH* 361 F5; Paus. I 3.3.

NOWY DIONIZOS CZY SYN POSEJDONA?

Ptolemeusza przedstawienia Demetriusza z rogami nawiązywały do postaci bóstwa przedstawionej na rewersie, czyli Posejdona⁵⁷.

Ryc. 6 Tetradrachma Ptolemeusza Sotera, Aleksandria, 320-315.
Na awersie postać ubóstwionego Aleksandra z baraniami rogami Ammona, skalpem słonia i egidą.
Na rewersie przedstawienie Zeusa z orłem i berłem.

W 2020 r. ukazała się pierwsza biografia Demetriusza w języku angielskim. Jej autorzy, Pat Wheatley i Charlotte Dunn, nie opowiedzieli się w niej za żadną z koncepcji, ograniczając się do stwierdzenia, że zarówno Posejdon, jak i Dionizos odgrywali istotną rolę w wizerunku Poliorketesa. Jednakże w swojej najnowszej pracy przychylni się do rozważań tych badaczy, którzy przyznają kluczowe znaczenie Posejdonowi⁵⁸.

*

Przedstawiony powyżej przegląd badań pozwala dojść do przekonania, że podstawowym problemem, przed którym stają badacze podejmujący się kwestii znaczenia odniesień do Dionizosa i Posejdona w działaniach Demetriusza, jest niejednoznaczny przekaz naszych źródeł. Na kluczową rolę pierwszego ze wspomnianych bóstw wskazują przede wszystkim źródła pisane, potwierdzone nielicznym materiałem epigraficznym. Źródła ikonograficzne kierują naszą uwagę w stronę Posejdona, na którego znaczenie może wskazywać hymn ityfaliczny⁵⁹. Istotnego znaczenia

⁵⁷ Holton 2014, 378.

⁵⁸ Wheatley, Dunn 2020, 274; 2021, 181–182.

⁵⁹ Na związku Demetriusza z Posejdonem wskazuje inne źródło pisane, na ogół pomijane przez badaczy w tym kontekście, tzn. *Fajnomena* Aratosa z Soloi, twórcęgo na dworze syna Poliorketesa, Antygona Gonatasa. Aratos dużo miejsca poświęca w nim postaci Oriona, syna Posejdona, i być może czyni w ten sposób aluzję do Demetriusza. Na temat tego dzieła zob. Rostropowicz 1998.

nabiera w ten sposób kwestia identyfikacji rogów na przedstawieniach Demetriusza. Uznanie ich za atrybut nawiązujący do Posejdona, wzmocniłoby przekonanie o kluczowej roli tego bóstwa dla Demetriusza i oznaczało, że związki władcy z Dionizosem nie znalazły żadnego odzwierciedlenia w jego ikonografii. Byłoby to tym bardziej zaskakujące, że wiele wyobrażeń innych bóstw, z którymi władca był łączony, zostało przez niego uwzględnionych na monetach⁶⁰. W drugim przypadku identyfikacja rogów z Dionizosem potwierdzałaby przekazy źródeł pisanych i epigraficznych, sugerując, że wizerunki Posejdona na monetach Demetriusza były jedynie wyrazem jego aspiracji morskich. Takie spojrzenie rodzi jednak dwa zasadnicze problemy związane z wiarygodnością informacji pochodzących ze źródeł pisanych i prób identyfikacji rogów z konkretnym bóstwem. Przyjrzymy się im zatem po kolei.

Problem wiarygodności źródeł pisanych

Jak pamiętamy, w świetle źródeł pisanych obraz Demetriusza jako naśladowcy Dionizosa jest w dużej mierze kształtowany przekazami Diodora i Plutarcha. Duży wpływ na ocenę wiarygodności tych relacji wynika z przekonania, że obaj autorzy oparli się w tej kwestii na blisko związanym z Antygonidami historyku Hieronimie z Kardii⁶¹. Niektórzy badacze sugerują jednak, że wśród źródeł pisanych wskazujących na związki Poliorketesza z Dionizosem powinniśmy uwzględnić również przekaz Herodiana o naśladownictwie tego boga przez Antygona. Ich zdaniem świadectwo tego historyka nie rozstrzyga w rzeczywistości, którego z przedstawicieli dynastii Antygonidów miał on na myśli. Mógł być to zarówno ojciec Demetriusza, jak i jego syn Antygon Gonatas. Herodian jest przy tym jedynym autorem potwierdzającym związek któregoś z nich z Dionizosem. Z tych powodów przypuszcza się, że informacja o Antygonie była pomyłką autora, który miał na myśli Demetriusza⁶². Część badaczy idzie w swoich rozważaniach jeszcze dalej, wskazując, że Herodian nawiązywał do okoliczności pobytu Poliorketesza w Atenach w 291/290 r. p.n.e., kiedy to władca mógł dołączyć do witającego tłum⁶³.

⁶⁰ Obok Posejdona na monetach Demetriusza po 301 r. p.n.e. pojawiają się nawiązania do bogini Nike, Ateny oraz Zeusa (np. Newell 1978: Pl. VI, 17; VII, 16; XVII, 1). Wszystkie te bóstwa pojawiają się w relacji Plutarcha (np. *Demetr.* 12.2; 29.1; 42.6).

⁶¹ Na temat tego historyka zob. Hornblower 1981.

⁶² Fredricksmeyer 1997, 98.

⁶³ Chaniotis 2011, 170–171. Herodian wspomina bowiem, że Demetriusz „wkładał na głowę wieniec z bluszczu zamiast kapelusza i przepaski macedońskiej, a w ręce nosił *thyrsos* zamiast berła” (...καὶ κισσὸν μὲν περιτιθείς τῇ κεφαλῇ ἀντὶ καυσίας καὶ διαδήματος Μακεδονικοῦ, θύρσον δὲ ἀντὶ σκήπτρου φέρων) – tłum. L. Piotrowicz.

Przyglądając się powyższym przekazom źródłowym, możemy dostrzec, że wszyscy trzej autorzy nieco odmiennie opisują związki Poliorketesa z Dionizosem. Według Diodora władca współzawodniczył z tym bóstwem (ἐζήλου... τοῦ Διονύσου) w swoim zamiłowaniu do uczt i wystawnego stylu życia. Podobnie charakter tej relacji przedstawia Plutarch, ale zaznacza, że Demetriusz rywalizował z Dionizosem bardziej niż z którymkolwiek innym bogiem (μάλιστα τῶν θεῶν ἐζήλου τὸν Διόνυσον) i w swoim zachowaniu upodabniał się do niego poprzez zamiłowanie do rozrywek i zaangażowanie w prowadzeniu działań wojennych. Herodian z kolei twierdzi, że Poliorketes naśladował Dionizosa pod każdym względem (δὲ Διόνυσον πάντα μιμούμενος)⁶⁴. Różnice te pokazują, że tradycja na temat związków Demetriusza z tym bóstwem ulegała pewnym przemianom.

Warto zwrócić również uwagę, że najwięcej informacji łączących bezpośrednio Demetriusza z Dionizosem odnajdujemy w biografii Plutarcha. Pierwsze wzmianki na ten temat pojawiają się już w 307 r. p.n.e., kiedy wśród licznych zaszczytów Ateńczycy przyznali władcy *xenismos* należne Dionizosowi i Demeter oraz włączyli święto jego imienia do obchodów Dionizjów. Christian Habicht pokazał jednak, że działania Ateńczyków nie były aktem jednorazowym i odnoszą się do różnych okresów obecności Poliorketesa w Atenach. Przykładem tego były wspomniane wcześniej zaszczyty nasuwające skojarzenia Demetriusza z Dionizosem, które powinniśmy w rzeczywistości datować na 295 r. p.n.e.⁶⁵

Ustalenia Habichta pokazują, że w świetle źródeł pisanych większość wzmianek łączących Demetriusza z Dionizosem dotyczy okresu obecności władcy w Europie i jego rządów w Macedonii (295–287 p.n.e.). Potwierdzałoby to informacje, które odnajdujemy w materiale epigraficznym. Zarówno inskrypcja na cześć Filipidesa, jak i ta pochodząca z Eubei odnoszą się do okresu między 294 a 287 p.n.e. Zauważmy w tym miejscu, że relacja Plutarcha, która jest naszym najważniejszym źródłem do rekonstrukcji panowania Demetriusza w Macedonii, szczególnie w tym okresie koncentruje się na porównaniach władcy do aktora i podkreśla wpływ nadmiernego zamiłowania do zbytku na jego ostateczny upadek⁶⁶. Nie możemy wykluczyć, że taki sposób przedstawienia Demetriusza jako króla macedońskiego był konsekwencją źródeł, na których oparł się Plutarch. Badania na *Żywotem Demetriusza* pokazują, że w swojej relacji czerpał on w dużym

⁶⁴ D.S. XX 92. 3; Plu. *Demetr.* 2.2; Hdn. I 3.1–3.

⁶⁵ Habicht 1970, 44–55.

⁶⁶ Plu. *Demetr.* 41.3–42.2; 44.6–7.

stopniu od innych greckich autorów nieprzychylnych Demetriuszowi⁶⁷. Sabine Müller pokazała natomiast, że połowa IV w. to początek rozwoju wśród Greków stereotypów funkcjonujących na temat władców macedońskich. Byli oni postrzegani jako ludzie zdeprawowani i celebryści swoje bogactwo w sposób niewłaściwy. Tendencja ta stała się szczególnie zauważalna z chwilą podboju państwa perskiego przez Aleksandra i przyjęciem perskich obyczajów. Od tego właśnie momentu zdaniem Müller greccy autorzy zaczęli zarzucać królom macedońskim cechy, które dotychczas wiązano najczęściej z Persją, barbarzyńcami i greckimi tyranami, a więc nieumiarkowanie, skłonność do luksusu, okrucieństwo, deprawacje i alkoholizm⁶⁸.

Wśród greckich autorów wykorzystanych przez Plutarcha znaczący wpływ przypisuje się Durisowi z Samos⁶⁹. Historykowi temu przyświecała idea, która zakładała wpływ luksusu i ekstrawagancji na polityczną i militarną porażkę. Współczesne badania nad tym autorem pokazują, że jego skłonność do przedstawiania pewnych wydarzeń w sposób przesadny, którą zarzucano mu już w starożytności, wynikała z chęci nadania im bardziej wyrazistego przesłania. Z tego powodu jego dzieło zawierało skandalizujące opowieści na temat różnych postaci, w których podkreślał ich zamiłowanie do luksusu i rozrywek⁷⁰.

Manuela Mari słusznie stwierdziła, że przypisywanie Durisowi stworzenia obrazu Demetriusza jako naśladowcy Dionizosa byłoby zbyt uproszczeniem problemu, zwłaszcza że związki władcy z tym bóstwem potwierdzają inskrypcje⁷¹. Zauważmy jednak, że podobieństwo Poliorketesa do Dionizosa w biografii władcy mogło być nie tylko konsekwencją wykorzystania przez Plutarcha dzieła Durisa, ale również jego własnych upodobań. Autor ten był bowiem zainteresowany podkreśleniem aspektów dionizyjskich w życiu opisywanych przez siebie bohaterów⁷². W kontekście *Żywotu Demetriusza* zabieg ten nabiera szczególnego znaczenia, ponieważ jednym z celów powstania tego dzieła było ukazanie tego władcy jako nieudanego naśladowcy Aleksandra Wielkiego. Podkreślenie fascynacji Dionizosem przez panującego było zatem istotnym elementem wskazującym na jego *imitatio Alexandri*⁷³.

⁶⁷ Sweet 1951; Andrei 1989, 37–94; Rose 2015, 40–56.

⁶⁸ Müller 2009; 2016.

⁶⁹ Sweet 1951, 179–181.

⁷⁰ Pownall 2013.

⁷¹ Mari 2016, 162.

⁷² Pelling 2002, 197–206.

⁷³ Zieliński 2020; 2021. Na znaczny wpływ Plutarch wskazują również Wheatley, Dunn 2020, 437–438.

Uwypuklenie wspomnianych kwestii przez Plutarcha kontrastuje z faktem, że w biografii Poliorketesza autor ani razu nie wymienia Posejdona⁷⁴. Mogłoby to wskazywać, że odwołania do tego boga były dla Demetriusza jedynie symbolem morskich aspiracji. Pewne przesłanki wskazują jednak, że milczenie Plutarcha nie było przypadkowe. Przede wszystkim autor nie wspomina o hymnie ityfalicznym, w którym podkreślono związki władcy z Posejdonem. Jest to szczególnie zaskakujące z dwóch powodów. Po pierwsze Plutarch obszernie opisuje relacje Poliorketesza z Atenami i zaszczyty przyznane temu władcy przez mieszkańców⁷⁵. Po drugie treść tego dzieła przekazał nam w swoim dziele Duris, do którego Plutarch miał przecież dostęp. Pamiętajmy również, że autor ten był świadom nie tylko, iż sukcesy na morzu wiązano z przychylnością Posejdona, ale, co więcej, faktu odniesionego przez Demetriusza wielkiego zwycięstwa w bitwie pod Salaminą, które sam nazywa znakomitym i pięknym (*λαμπράν και καλήν την νίκην*)⁷⁶. W biografii Demetriusza nie odnajdujemy także żadnych informacji na temat związków władcy lub kobiet z jego otoczenia z Afrodytą, chociaż Plutarch znał Filę oraz Lamię, którym poświęca sporo uwagi w swoim dziele⁷⁷. Brak informacji na ten temat może budzić zdziwienie, zwłaszcza że związki z Afrodytą podkreśla on w kontekście Kleopatry w biografii Marka Antoniusza, którego losy zestawiał z dziejami Demetriusza. Rzymski wódz również miał fascynować się Dionizosem⁷⁸.

W tym miejscu moglibyśmy zauważyć, że o związkach Demetriusza z Afrodytą i Posejdonem nie wspomina również Diodor, drugi obok Plutarcha najważniejszy autor piszący na temat Poliorketesza. Jego praca urywa się jednak na 302 r. p.n.e. Z pozostałych ksiąg posiadamy jedynie niewielkie fragmenty. Tymczasem ikonografia Demetriusza wskazuje, że odwołania do Posejdona władca zaczął wykorzystywać w swoim wizerunku po bitwie pod Ipsos. Nie możemy zatem wykluczyć, że zagubione partie dzieła Diodora zawierały takie informacje.

Powyższe zastrzeżenia nie oznaczają oczywiście, że powinniśmy zanegować pogląd o kluczowym znaczeniu Dionizosa dla autoprezentacji Poliorketesza. Musimy jednak wziąć pod uwagę, że zainteresowania greckich autorów, w tym szczególnie Durisa i Plutarcha, mogły odegrać istotną rolę w uwypukleniu tego aspektu wizerunku władcy.

⁷⁴ Obok Dionizosa Plutarch wymienia Apollina, Atenę, Tyche i Zeusa (*Demetr.* 12.1; 23.3; 35.2; 40.4; 42.5).

⁷⁵ Zob. np. *Plu. Demetr.* 10–13; 23–24; 26–27.

⁷⁶ *Plu. Demetr.* 17.1; *Mor.* 338A.

⁷⁷ Zob. np. *Demetr.* 14.2–3; 19.4–5.

⁷⁸ *Plu. Ant.* 26.1–3.

Problem związany z interpretacją informacji płynących ze źródeł pisanych możemy zauważyć również w kontekście hymnu ityfalicznego. W jego treści badacze doszukują się zarówno poparcia dla kluczowej roli Posejdona, jak i Dionizosa. Jak słusznie zwrócił jednak uwagę Henk Versnell⁷⁹, chociaż w świetle treści hymnu Demetriuszowi przypisano typowe cechy Dionizosa, to jednak władca pojawia się tam pod własnym imieniem. W dziele tym występuje bogini Demeter, ale Demetriusz nie został przedstawiony jako jej małżonek, co czyniłoby go podobnym do Zeusa albo Posejdona. Władca jest tam również porównywany ze słońcem, ale to nie oznacza, że identyfikowano go z Heliosem. Wreszcie nazwanie Poliorketesem synem Posejdona i Afrodyty nie czyniło go nowym Polifemem⁸⁰. Versnell wskazuje zatem, idąc w tym jeszcze za rozważaniami Arthura Nocka, że to, co wydaje się formalną identyfikacją, może być jedynie skojarzeniem bądź porównaniem⁸¹. Doszukiwanie się mitologicznego uzasadnienia dla przywoływanych w hymnie treści nie miałoby zresztą sensu, ponieważ interpretowany dosłownie przedstawia on niezwykle chaotyczny obraz. W opinii tego badacza możemy mieć do czynienia przede wszystkim z przywoływaniem pewnych cech i tymczasowych ról, które mają pokazywać różne cnoty przedmiotu chwały.

Symbolika rogów – znak boskości, królewskość czy Dionizosa?

Wątpliwości wobec interpretacji materiału źródłowego możemy wysunąć również w przypadku traktowania byczych rogów jako atrybutu określonego bóstwa. Badacze, którzy opowiadali się za koncepcją identyfikacji rogów byka na przedstawieniach Demetriusza z Dionizosem, podkreślają, że dla Greków było to bóstwo najczęściej kojarzone z tym zwierzęciem. Wskazują przy tym, że jego kult cieszył się popularnością nie tylko na terenie Grecji, ale także w Macedonii. Państwo to było znane w antyku ze swoich bachantek, wśród których znajdowała się matka Aleksandra, Olimpias, a Dionizos został uhonorowany specjalnym miejscem w obrzędach jej przodków⁸². Emblematy tego boga pojawiają się na wczesnym mennictwie macedońskich miast Mende i Torone⁸³. Nasze

⁷⁹ Versnell 2011, 444–456.

⁸⁰ Zwróćmy w tym miejscu uwagę, że nazwanie kogoś synem Posejdona nie zawsze miało pozytywny wydźwięk. Jak wspomina Hyperejdes w mowie przeciw Demostenesowi (V 31), kiedy Ateńczycy dyskutowali na temat przyznania boskich honorów Aleksandrowi, mówca miał rzucić lekceważąco, że mogą go uznać zarówno za syna Zeusa, jak i Posejdona.

⁸¹ Nock 1930, 41–42.

⁸² Plu. *Alex.* 2.7; Ath. XIV 659f.

⁸³ Wheatley, Dunn 2020, 274, przyp. 98.

źródła potwierdzają też fascynację Aleksandra tym bóstwem⁸⁴. Przesłanek wskazujących na popularność kultu Dionizosa w Macedonii moglibyśmy zresztą przytaczać o wiele więcej⁸⁵.

W przeciwieństwie do Dionizosa kult Posejdona jest słabo poświadczony w Macedonii⁸⁶. Co więcej, wzmianki łączące tego boga z bykiem pochodzą przede wszystkim z czasów archaicznych, a sztuka grecka nie знаła przedstawienia rogatego Posejdona. Wszystko to niewątpliwie wspiera koncepcję o rogach Demetriusza jako atrybucie nawiązującym do Dionizosa. Zwróćmy jednak uwagę, że w dyskusji na ten temat badacze podkreślający związki tego bóstwa z rogami w czasach przed Aleksandrem przywołują źródła literackie. Tymczasem przeglądając *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, możemy zauważyć, że rogi nie odgrywały w rzeczywistości żadnej roli w ikonografii Dionizosa aż do czasów hellenistycznych i rzymskich⁸⁷. Bóstwami przedstawianymi w epoce klasycznej z rogami były bowiem przede wszystkim bóstwa rzeczne. Chociaż rozkwit takich wizerunków przypadał na V w. p.n.e., to jednak w czasach hellenistycznych był kontynuowany. Przykładem takiej praktyki było ukazanie rzeki Oksos na jednej z monet Seleukosa Nikatora jako byka o twarzy człowieka⁸⁸.

Wśród badaczy brakuje również zgody, czy na wszystkich przedstawieniach rogatego Demetriusza mamy do czynienia z rogami byka. Już na początku XX w. Georg Lippold zastanawiał się, czy herma Demetriusza z Herkulanum nie przedstawia rogów kozła⁸⁹. Phyllis Lehmann umieściła z kolei brązową figurkę władcy z Herkulanum w rozdziale poświęconym ikonografii łowieckiej i bóstwom rzek⁹⁰. Jednym z pierwszych badaczy, który podjął się identyfikacji rogów Demetriusza, był Andreas Rumpf. Uznał on, że na obu wspomnianych przedstawieniach mamy do czynienia z rogami kozła, które były atrybutem odwołującym się do Pana, bóstwa związanego z orszakiem dionizyjskim⁹¹. Do podobnych wniosków doszedł Hans Laubscher, który poświęcił swoje studium roli tego boga w wizerunku władców hellenistycznych. W rozważaniach dotyczących Demetriusza zwrócił on uwagę na informacje, które odnajdujemy u Pliniusza Starszego i Plutarcha. Pliniusz Starszy twierdził, że słynny grecki malarz Protogenes miał w swoich ostat-

⁸⁴ Na temat religijności Aleksandra i roli Dionizosa zob. Edmunds 1971.

⁸⁵ Szerzej o kulcie Dionizosa w Macedonii zob. Christesen, Murray 2010, 431–434. Tam też dalsza literatura.

⁸⁶ Christesen, Murray 2010, 430.

⁸⁷ Kroll 2007, 117–118.

⁸⁸ Houghton, Lorber 2002, nr 283A; Erickson 2009, 228.

⁸⁹ Picard 1944, 11 przyp. 2.

⁹⁰ Lehmann 1946, 9–32. Herma z Herkulanum przedstawia jednak jej zdaniem rogi byka, które identyfikuje z Dionizosem, zob. Lehmann 1980, 110–111.

⁹¹ Rumpf 1963, 176–199.

nich pracach przedstawiać Aleksandra i Pana (*novissime pinxit Alexandrum ac Pana*)⁹². Z kolei według Plutarcha w czasie oblężenia Rodos przez Demetriusza w 305/304 r. p.n.e. w jego ręce wpadł obraz Protogeneza, który władca zwrócił, stwierdzając, że nie będzie niszczył tak wspaniałego dzieła⁹³. Mogłoby to wskazywać, że Poliorketes zainteresował się tym malarzem i jego dzieła wywarły na niego pewien wpływ. Laubscher wskazywał również na związki innych przedstawicieli dynastii Antygonidów z rogami kozła i Panem, takich jak Antygon Gonatas i Filip V⁹⁴. Do podobnych wniosków doszedł we wspomnianej już pracy Smith. Chociaż sceptyczny co do identyfikacji postaci przedstawionej na figurce z Herkulanum z Demetriuszem, uznał, że ukazuje ona rogi kozła. Poza argumentami przytoczonymi przez Laubschera wskazywał on, że w swojej symbolice nawiązywały one do mitycznych początków Macedonii, które zachowana tradycja łączy właśnie z kozami⁹⁵.

W obliczu przedstawionych rozważań możemy zadać pytanie, czy identyfikacja rogów Demetriusza z konkretnym bóstwem jest w ogóle możliwa⁹⁶. Wątpliwości w tym temacie odnajdujemy już pracach Sweeta i Ehrenberga. Ostatnio podobną opinię wyraził Kyle Erickson⁹⁷. Wynikają one z faktu, że przedstawienia postaci z rogami sięgają swoją genezą Bliskiego Wschodu, gdzie atrybut ten symbolizował cechy związane z boskością i królewskością (Ryc. 7 i 8)⁹⁸. Erickson zwrócił uwagę, że poza wspomnianymi elementami rogi były również symbolem władzy (politycznej, fizycznej lub boskiej), a dopiero na końcu mogły być kojarzone z Dionizosem. Pierwsze dwa znaczenia implikowały już boskość króla, bez konieczności łączenia go z konkretnym bóstwem. Według tego badacza ikonograficzna koncepcja Dionizosa z rogami mogła zatem narodzić się dopiero

⁹² Plin. *Nat.* XXXV 36.

⁹³ Plu. *Demetr.* 22–23.

⁹⁴ Laubscher 1985, 337–342.

⁹⁵ Smith 1988, 42–43. Na związki Demetriusza z Panem przejawiające się w koźlich rogach na przedstawieniach tego władcy powołuje się również Agnieszka Fulińska (2015, 73). Warto jednak zwrócić uwagę, że na monetach Demetriusz jest przedstawiany z byczymi rogami wyrastającymi ze skroni. W przypadku przedstawień z kozimi rogami znajdują się one na linii włosów tuż nad czołem.

⁹⁶ Niektóre z rogów na monetach Demetriusza nie musiały wskazywać na boskie cechy władcy. Jego brązowe nominały z Salaminy Cypryjskiej przedstawiają władcę w hełmie koryneckim z rogami, które mogą mieć charakter jedynie dekoracyjny, zob. Bergmann 1998, 23.

⁹⁷ Scott 1928, 222; Ehrenberg 1931, 192–193; Erickson 2018, 4 przyp. 11. Joannis Mylonopoulos (2010, 171–203) pokazał, że żadnego z najczęściej pojawiających się boskich atrybutów nie możemy łączyć z konkretnym bóstwem. Podobny problem dotyczy interpretacji wspaniałego płaszcza Demetriusza, który powstał w okresie jego rządów w Macedonii (Plu. *Demetr.* 41.4–5). Badacze widzą w nim nawiązanie do uranicznego aspektu Afrodyty (Holton 2014, 383–384), Heliosa (O’Sullivan 2008, 80) lub sławnej tarczy Achillesa (Hardie 1985, 26). Podobny płaszcz źródła przypisują Dionizosowi (Eisler 1910, VIII).

⁹⁸ Zervos 1979; Hoover 2011.

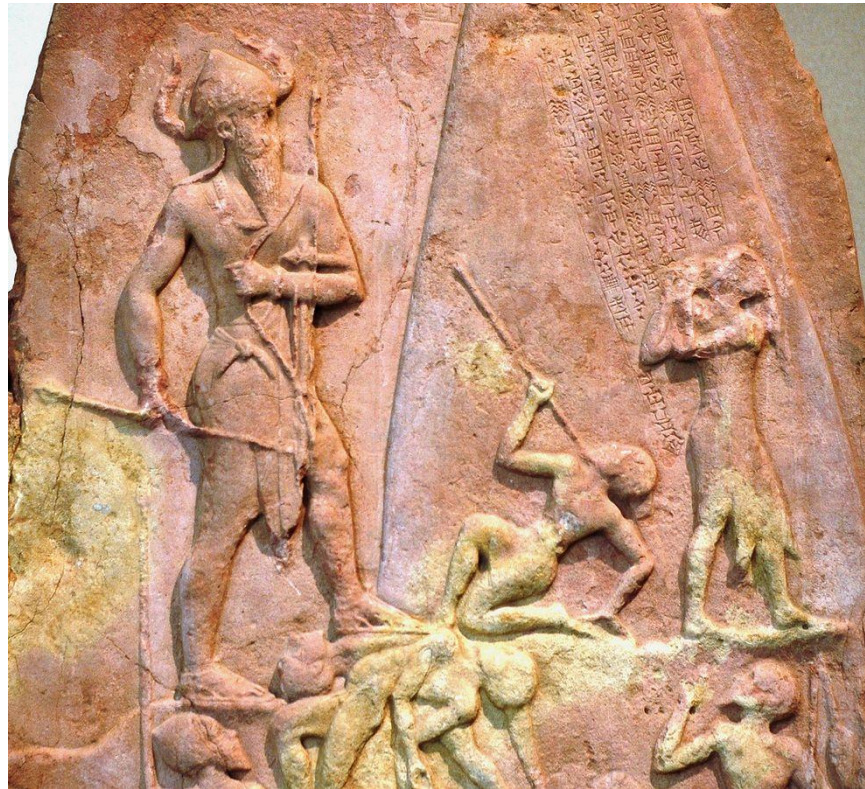
pod wpływem działań władców hellenistycznych, a nie, jak utrzymywał Smith, wykorzystać znany już w świecie greckim motyw⁹⁹.

Rozważania Ericksona prowadzą nas w stronę uznania, że rogi na przedstawieniach Demetriusza były związane z chęcią zaznaczenia przez władzę boskich cech. W tym kontekście warto powrócić do ustaleń Kinnsa dotyczących monet z Erythrai przedstawiających jego zdaniem Demetriusza z rogami. Przypomnijmy, że badacz ten zaproponował ich datowanie na okres między 306 a 304 r. p.n.e. i uznał, że były one związane ze zwycięstwem Poliorketesza pod Salaminą Cypryjską. Z jednej strony przypuszczenie to może wspierać koncepcję o rogach jako atrybucie Posejdona. Wiadomo bowiem, że wodzowie, którzy odnieśli zwycięstwo w bitwie morskiej, byli porównywani do tego bóstwa¹⁰⁰. Z drugiej natomiast, musimy pamiętać o powodach, które skłoniły Kinnsa do takiej interpretacji. Według niego inicjatywa emisji tych monet wyszła od lokalnych urzędników, na co wskazują pojawiające się tam ich imiona. Wyjątkowość umieszczenia tam postaci Demetriusza wynikała z faktu, iż emisja brązowych nominałów wiązała się w tym mieście z długą tradycją przedstawiania na nich wyobrażeń Heraklesa. Zmiana ta była zatem radykalnym odejściem od ustalonej praktyki. Kinns uznał, że była to decyzja lokalnych władz – chociaż zaakceptowana przez władzę – zainspirowanych boskimi zaszczytami, jakie Antygonidzi otrzymywali w świecie greckim pod koniec IV w. p.n.e.¹⁰¹

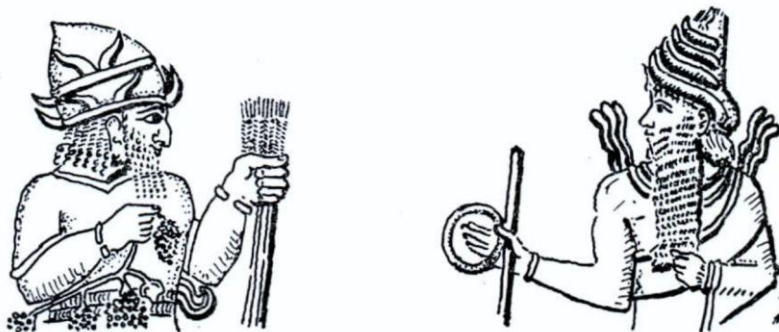
⁹⁹ Erickson 2009, 228–229.

¹⁰⁰ Paus. X 9.7; Plu. Mor. 338A.

¹⁰¹ Ashton, Kinns 2002, 17–21.

Ryc. 7 Stela Naram-Sina znajdująca się w zbiorach Luwru. Głowę władcy zdobi charakterystyczna tiara z rogami.

Ryc. 8 Przedstawienie bóstw orientalnych. Dwupoziomowe nakrycie głowy z rogami różnie zorientowanymi boga obfitości oraz bóstwo ze steli Hammurabiego z rogami ułożonymi w parach. (Zervos 1979, 304)

Ustalenia Kinnsa skłoniły Johna Krolla do odrzucenia koncepcji o rogach Demetriusza jako atrybucie Dionizosa lub Posejdona. Badacz ten wskazuje, że Antygonidzi otrzymali od Greków unikalne zaszczyty. Ich świadectwem było już wzniesienie przez miasto Skepsis w 311 r. p.n.e. posągu kultowego na cześć Antygona Jednookiego, który miał być tak piękny jak to tylko moż-

liwe (ἄγαλα...ὡς κάλλιστον)¹⁰². W 307 r. p.n.e. takiego przedstawienia doczekał się w Atenach Demetriusz¹⁰³. Ponieważ mogły być to pierwsze przedstawienia posągowe dowódców w sztuce greckiej, tworzący je Grecy stanęli przed trudnym wyzwaniem, w jaki sposób ukazać boskie cechy Antygonidów. Rozwiązaniem tego problemu okazały się rogi byka, które implikowały takie powiązania dzięki ich znaczeniu w świecie bliskowschodnim. Dla wielu Greków i Macedończyków, którzy spędzili sporo czasu z Aleksandrem na Wschodzie, mógł być to znany atrybut. Antygon i Demetriusz również przebywali na tych terenach po śmierci macedońskiego króla¹⁰⁴. Przyjęcie takiej interpretacji oznaczałoby, że przedstawienia Demetriusza z rogami miały na celu przede wszystkim podkreślenie boskich cech władcy i nie miały związku z Dionizosem lub Posejdonem.

*

Przedstawiony powyżej przegląd kształtowania się dyskusji na temat roli Dionizosa i Posejdona w wizerunku Demetriusza pokazuje, że problem ten wciąż daleki jest od rozstrzygnięcia. Nie ma powodów do negowania samego faktu związków władcy z tymi bóstwami. Musimy jednak zwrócić uwagę na to, że rozwój badań na tą tematykę, jaki dokonał się w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, stawia przed nami kolejne problemy związane z interpretacjami, które przykuwały uwagę uczonych. Jest to szczególnie widoczne w przypadku dyskusji o znaczeniu rogów na przedstawieniach Demetriusza. Ich postrzeganie jako wyrazu boskich aspiracji władcy, które pojawiało się wśród badaczy na początku XX w., zostało następnie zdominowane próbą powiązania ich z Dionizosem i Posejdonem, aby ponownie, w ciągu ostatnich kilku lat, powrócić do pierwotnych rozważań. Kwestia wciąż jednak pozostaje otwarta.

¹⁰² *OGIS* 6, w. 21–22.

¹⁰³ D.S. XX 46.2; Plu. *Demetr.* 10.4.

¹⁰⁴ Kroll 2007, 117–118.

Bibliografia

Przekłady źródeł

Atenajos, *Uczta mędrców*, tłum. K. Bartol, Poznań 2010.

Herodian, *Historia Cesarstwa Rzymskiego*, tłum. L. Piotrowicz, Wrocław 2004.

Literatura przedmiotu

Andrei O., 1989: *Vite parallele Plutarco: Demetrio e Antonio*, Milano.

Ashton R., Kinns P., 2002: *Opuscula Anatolika*, „NC” 162, 11–31.

Babelon J., 1950: *Le portrait dans l'antiquite d'apres les monnaies*, Paris.

Bergmann H., 1998: *Die Strahlen der Herrscher: theomorphes Herrscherbild und politische Symbolik im Hellenismus und in der römischen Kaiserzeit*, Mainz.

Cahn H.A., 1948: *Fruhellenistische Munzkunst*, Basel.

Carney E., 2000: *The Initiation of Cult for Royal Macedonian Women*, „CPh” 95 (1), 21–43.

Cerfaux L., Tondriau J., 1957: *Un concurrent du Christianisme, le culte des Souverains dans la civilisation Gréco-Romaine*, Paris–Tourani.

Chaniotis A., 2011: *The Ithyphallic Hymn for Demetrios Poliorketes and Hellenistic Religious Mentality*, [w:] *Studies on Royal Cult and Imperial Worship: Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November 1–2, 2007)*, red. P. Iossif, A. Chankowski, C. Lorber, Leuven–Paris–Walpole, 157–195.

Christesen P., Murray S., 2010: *Macedonian Religion*, [w:] *A Companion to Ancient Macedonia*, red. J. Roisman, I. Worthington, Oxford, 428–445.

Cook A.B., 1914: *Zeus: A Study in Ancient Religion*, Cambridge.

Dimitriakos G., 1937: *Demetrios Poliorketes und Athen*, Hamburg.

Dinsmoor W.B., 1931: *The Archons of Athens in the Hellenistic Age*, Cambridge.

Eckhel I., 1839: *Doctrina Nummorum Veterum*, 2nd ed., Leipzig.

Edmunds L., 1971: *The Religiosity of Alexander*, „GRBS” 12 (3), 363–391.

Ehling K., 2000: *Stierdionysos oder Sohn des Poseidon: Zu den Hornen des Demetrios Poliorketes.* „GFA” 2000, 3, 153–160.

Ehrenberg V., 1931: *Aspects of the Ancient World: Essays and Reviews*, Oxford.

- Ehrenberg V., 1965: *Athenischer Hymnus auf Demetrios Poliorketes*, [w:] *Polis und Imperium: Beiträge zur alten Geschichte*, red. K.F. Stroheker, A.J. Graham, Zürich, 503–519.
- Eisler R., 1910: *Weltenmantel und Himmelzelt*, München.
- Elkeles G., 1941: *Demetrios der Stadtbelagerer*, Diss. Breslau.
- Erickson K., 2009: *The Early Seleucids, Their Gods and Their Coins*, Diss. Exeter.
- Erickson K., 2018: *Another Century of Gods? A Re-Evaluation of Seleukid Ruler Cult*, „CQ” 68 (1), s. 1–15.
- Farnell R., 1907: *The Cults of the Greek States*, IV, Oxford.
- Fredricksmeyer E.A., 1997: *The Origin of Alexander’s Royal Insignia*, „TAPhA” 127, 97–109.
- Fulińska A., 2015: *Nowy Aleksander. Ikonografia i legenda Mitrydatesa VI Eupatora*, Kraków.
- Habicht C., 1970, *Gottmenschen und griechische Städte*, München.
- Hardie R., 1985: *Imago Mundi: Cosmological and Ideological Aspects of the Shield of Achilles*, „JHS” 105, 11–31.
- Holton R., 2014: *Demetrios Poliorketes, Son of Poseidon and Aphrodite: Cosmic and Memorial Significance in the Athenian Ithypallic Hymn*. „Mnemosyne” 67: 370–390.
- Hoover O.D. 2011: *Never Mind the Bullocks: Taurine Imagery as a Multicultural Expression of Royal and Divine Power under Seleukos I Nikator*, [w:] *More Than Men, Less Than Gods: Studies on Royal Cult and Imperial Worship: Proceedings of the International Colloquium Organized by the Belgian School at Athens (November 1–2, 2007)*, red. P. Iossif et al., Leuven–Paris–Walpole 2011, 197–228.
- Hornblower J., 1981: *Hieronymus of Cardia*, Oxford.
- Houghton A., Lorber C., 2002: *Seleucid Coins: A Comprehensive Catalogue*, I, New York.
- Kleiner G., 1979: *Das hellenistische Herrscherbild*, [w:] *Studies in Classical Art and Archeology: A Tribute to Peter Heinrich von Blanckenhagen*, red. G. Kopcke, M.B. Moore, New York 1979, 129–138.
- Kroll J., 2007: *The Emergence of Ruler Portraiture on Early Hellenistic Coins: The Importance of Being Divine*, [w:] *Early Hellenistic Portraiture: Image, Style, Context*, red. P. Schultz, R. von den Hoff, Cambridge, 113–122.
- Kunze C., 1996: *Die Skulpturenausstattung hellenistischer Paläste*, [w:] *Basileia. Die Paläste der hellenistischen Könige*, red. W. Hoepfner, G. Brands, Mainz, 109–129.

- Laubscher H., 1985: *Hellenistische Herrscher und Pan*, „MDAI(A)” 100, 333–353.
- Lehmann P.W., 1946: *Statues on Coins of Southern Italy and Sicily in the Classical Period*, New York.
- Lehmann P.W., 1980: *A New Portrait of Demetrios Poliorketes* (?), „GMusJ” 8, 107–116.
- Manni E., 1951: *Demetrio Poliorcete*, Roma.
- Mari M., 2016: *A “Lawless Piety” in an Age of Transition. Demetrius the Besieger and the Political Uses of Greek Religion*, [w:] *Alexander’s Legacy*, red. C. Bearzot, F. Landucci, Rome, 157–180 .
- Mikalson J.D., 1998: *Religion in Hellenistic Athens*, Berkeley–Los Angeles–London.
- Müller K.O., 1852: *Ancient Arts and Its Remains*, tłum. F.G. Welckler, London.
- Müller S., 2009: *Mehr als König Alexander hast du getrunken. Alkoholsucht im antiken griechischen diskurs*, [w:] *An den Grenzen der Sucht*, red. C.F. Hofftdt, R. Bernasconi, Bochum–Freiburg, 205–222.
- Müller S., 2016: *Make it Big: „The New Decadence” of the Macedonians under Philip II and Alexander III in Graeco-Roman Narratives*, [w:] *Folly and Violence in the court of Alexander and his Successors – Greco-Roman perspectives*, red. T. Howe. S. Müller, Bochum–Freiburg, 35–45
- Mylonopoulos J., 2010: *Odysseus with a Trident? The Use of Attributes in Ancient Greek Imagery*, [w:] *Divine Images and Human Imaginations in Ancient Greece and Rome*, red. J. Mylonopoulos, Leiden–Boston, 171–204.
- Mørholm O., 1991: *Early Hellenistic Coinage from the Accession of Alexander to the Peace of Apamea (336–188 BC)*, Cambridge.
- Newell E.T., 1978: *The Coinage of Demetrius Poliorcetes*, Oxford (reprint z 1927).
- Nock A.D., 1930: *Σύνναος θεός*, “HSPH” 41, 1–62.
- L’Orange H.P. 1947, *Apotheosis in Ancient Portraiture*, Oslo.
- O’Sullivan. L., 2008: *Le Roi Soleil: Demetrius Poliorcetes and the Dawn of the Sun-King*, „Antichthon” 42, 78–99.

- Osborne M.J., 2012: *Months, Prytanies and the Meeting Times of the Athenian Assembly (300/299–228/7)*, „ZPE” 183, 141–70.
- Pelling C., 2002: *Plutarch and History: Eighteen Studies*, Swansea.
- Picard C., 1944: *Teisicratès de Sicyone et l’iconographie de Démétrios Poliorkètès*, „RA” 22, 5–37.
- Pollitt J., 1986: *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge.
- Pownall F., 2013: *Duris of Samos and the Diadochi*, [w:] *After Alexander: The Time of the Diadochi (323–281 BC)*, red. V. Troncoso, E.M. Anson, Oxford and Oakville, 43–56.
- Ridgway B.S., 1990: *Hellenistic Sculpture: The styles of ca. 331–200 B.C*, Wisconsin.
- Ringwood I., 1929: *Local Festivals of Euboea, Chiefly from Inscriptional Evidence*, „AJA” 33, 1929, s. 385–392.
- Rodríguez López M.I., 2019: *Iconography of Poseidon in Greek Coinage*, [w:] *Greek Art in Motion: Studies in Honor of Sir John Boardman on the Occasion of his 90th Birthday*, red. R. Murais et al., Oxford, 264–275.
- Rose T., 2015: *A Historical Commentary on Plutarch’s Lives of Demetrius*, Diss. Iowa.
- Rostropowicz J., 1998: *Król i poeta, czyli o Fajnomenach Aratosa z Soloj*, Opole.
- Rumpf A., 1963: *Ein Kopf in Museum zu Sparta*, „MDAI(A)” 78, 176–199.
- Scott K., 1928: *The Deification of Demetrius Poliorketes: Part I–II*, „AJPh” 49.2/3, 137–166, 217–239.
- Sekunda N., 2001: *Antigonid Shield-device on a Stele of a Cretan from Demetrius*, „Archeologia. Rocznik Instytutu archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk” 52, 2001.
- Smith W., 1849: *The Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, London.
- Smith R.R.R., 1988: *Hellenistic Royal Portraits*, Oxford.
- Sweet W., 1951: *Sources of Plutarch’s Demetrius*, „Classical Weekly” 44, 177–181.
- Stewart A., 1984: *A Study in the Iconography of Demetrius Poliorketes*, Diss. Berkeley.
- Stewart A., 1993: *Faces of Power: Alexander’s Image and Hellenistic Politics*, Berkeley–Los Angeles.

- Stewart A., 2014: *Art in the Hellenistic World: An introduction*, Berkeley 2014.
- Thonemann P., 2005: *The Tragic King: Demetrios Poliorketes and the City of Athens*, [w:] *Imaginary Kings: Royal Images in the Ancient Near East, Greece and Rome*, red. O. Hekster, R. Fowler, Stuttgart, 63–86.
- Weber G., 1995: *Herrscher, Hof und Dichter. Aspekte der Legitimierung und Repräsentation hellenistischer Könige am Beispiel der ersten drei Antigoniden*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 44 (3), 283–316.
- Wehrli C., 1968: *Antigone et Demetrios*, Genève.
- Wheatley P., Dunn C., 2020: *Demetrius the Besieger*, Oxford.
- Wheatley P., Dunn C., 2021: *Coinage as Propaganda. Alexander and his Successors*, [w:] *Alexander the Great and Propaganda*, red. J. Walsh, E. Baynham, London–New York, 162–198.
- Versnel H., 2011: *Coping with the Gods: Wayward Readings in Greek Theology*, Leiden.
- Zervos O.H., 1979: *Near Eastern Elements in the Tetradrachms of Alexander the Great: The Eastern Mints*, [w:] *Greek Numismatics und Archeology*, red. O. Mørkholm, N.M. Waggoner, Wetteren, 295–305.
- Zieliński T., 2020: *Odwołania do Aleksandra Wielkiego i ich rola w Żywocie Demetriusza Plutarcha z Cheronei*, „Collectanea Philologica” XXIII, 73–89.
- Zieliński T., 2021: *Anty-Aleksander. Wizerunek Demetriusza Poliorketesa w Żywocie Demetriusza Plutarcha z Cheronei*, „Collectanea Philologica” XXIV, 33–52.

Źródła ilustracji

1. Classical Numismatic Group, Inc. <http://www.cngcoins.com>,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tetradrachm,_291-290,_Demetrius_Poliorketes_-_Macedonia.jpg.
2. Muzeum Narodowe w Krakowie. Oddział Muzeum im. Emeryka Hutten-Czapskiego, nr inwen. MNK VII-A-5764,
<https://zbiory.mnk.pl/pl/wyniki-wyszukiwania/katalog/220492>.
3. © Marie-Lan Nguyen / Wikimedia Commons / CC-BY 2.5,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Demetrios_Poliorketes_MAN_Napoli_Inv6149.jpg.
4. Classical Numismatic Group, Inc., <http://www.cngcoins.com>,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Seleukos_I_Nikator,_tetradrachm,_312--281_BC,_HGC_9-20.jpg.
5. Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 55280, <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/685703>.

NOWY DIONIZOS CZY SYN POSEJDONA?

6. © The Trustees of the British Museum, British Museum, nr inwen. 647434001,
https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_2002-0101-1411.
7. © Louvre Museum, nr inwen. AS 6065, <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010123450>.
8. Zervos 1979, 304.

Tomasz Zieliński
Uniwersytet Jagielloński
tomasztymoteusz.zielinski@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0544-9152